

Berg en Bosch; het verhaal van een patiënt

Anneke van Heertum

Op 5 januari 1943 beviel Judith van der Pijl (37 jaar) van een gezonde dochter, haar tweede kind. Vlak daarna werd Judith ziek, ze kon nauwelijks meer praten en begin maart werd bij haar de diagnose keeltuberculose gesteld. Op 19 mei 1943 werd zij opgenomen in sanatorium Berg en Bosch. Zij zou daar verblijven tot 23 november 1943. Gedurende haar verblijf heeft zij een dagboek bijgehouden. Toen de Historische Kring op 9 en 10 oktober 1993 een tentoonstelling hield over sanatorium Berg en Bosch heeft haar oudste dochter, die vijf jaar oud was toen haar moeder werd opgenomen, het dagboek aan de Historische Kring ter beschikking gesteld.

In het themanummer van *De Biltse Grift* over Berg en Bosch stonden interviews met de zusters diaconessen en met de heer H. Bronkhorst en er stond een overzicht in van de Stichting Herwonnen Levenskracht. Eigenlijk ontbrak een verhaal over de hoofdpersonen uit het sanatorium, namelijk de patiënten. Dit verhaal zal hopelijk iets verduidelijken over het leven van die duizenden mensen, die voor korte of vaak lange tijd moesten kuren in sanatorium Berg en Bosch.

Judith van der Pijl, juli 1943.

Met haar echtgenoot, juli 1943.

Er heerste een ijzeren discipline in Berg en Bosch, zowel voor de patiënten als voor het personeel en de medische staf. Op alle afdelingen verliep de dag identiek, alles was bijna tot op de minuut geregeld.

Dagritme:

- 05.00 wakker worden en tempen, daarna wassen (het water is altijd ijskoud)
- 05.30 zuster trekt de bedden recht, even slapen
- 06.30 een patiënt bidt voor, de anderen vallen in (ca. 10 min)
- 07.00 pater komt langs om bij iedere patiënt de communie uit te reiken

- 07.30 ontbijt (alles wat ze brengen moet je opeten, zo niet, wordt al je lekkers weggehaald)
- 08.00 tot 10.00 kuren: doodstil plat liggen, eventueel luisteren naar de radio
- 10.00 tot 12.00: in bed lezen, schrijven, handwerken of iets dergelijks
- 12.30 warm eten
- 13.00 tot 14.30 rusten/slapen
- 14.30 bezoek
- 17.00 broodmaaltijd
- 18.00 tot 20.00 kuren
- 20.00 tot 21.00 lezen of iets dergelijks
- 21.00 slapen na het avondgebed

Avondgebed:

Voor we gaan slapen komt om 8.50 de zuster bidden met de rozenkrans. Het eind van het gebed gaat als volgt:

Heere, onder Uw bescherming staat ons huis Jezus Maria Jozef

Behoed het voor gevaar en kruis Jezus Maria Jozef

Behoed dit huis voor storm en brand Jezus Maria Jozef

Voor onheil, smetting en voorschand Jezus Maria Jozef

Voor bombardement en luchtgevaar Jezus Maria Jozef

Laat ons in vrede met elkaar Jezus Maria Jozef

Geef ons de zegen te allen tijd Jezus Maria Jozef

En eens de eeuwige zaligheid Jezus Maria Jozef

De zuster spreekt de vraag uit en de patiënten antwoorden met Jezus Maria Jozef. Dit bidden duurt ongeveer 10 minuten. Vervolgens leest een patiënt voor uit de bijbel en een andere bidt 52 keer: *Wees gegroet Maria, vol van genade, de Heer is met U, Gij zijt gezegend onder de vrouwen, en gezegend is Jezus de vrucht van Uw schoot.* De patiënten antwoorden steeds: *Heilige Maria, Moeder van God, bid voor ons zondaars, nu en in het uur van onze dood, amen.* Daarna wordt zes keer het Onze Vader gebeden. Dit bidden duurt 20 minuten. Dan is het tijd om te gaan slapen.

Leven dicht bij de natuur

De medische wetenschap was er in die tijd van overtuigd, dat zuivere boslucht een van de voorwaarden was voor stimulatie van de natuurlijke weerstand. De patiënten van Berg en Bosch moesten er zo veel mogelijk mee in contact komen. In de lighallen waren de ramen een groot deel van het jaar open. In het dagboek wordt regelmatig geklaagd over de kou, vooral 's morgens vroeg. Maar die open ramen hadden natuurlijk ook andere aspecten. 'Overdag hebben we bezoek van vogels, er hangt een bakje met voer voor hen in de zaal. Alleen ben ik bang dat ze wat zullen laten vallen. 's Nachts kun je de veldmuisjes horen tippen over het zeil en knagen aan de stoelen. Je moet zorgen dat alles van de grond is, anders eten ze je pantoffels op.'

Soms werd ook 'gebruik' gemaakt van deze natuur. 'De patiënten vonden de stokvis vreselijk vies, zo vies dat ze de vis een voor een het bos in keilden, makkelijk hoor, geen ramen. De katten hebben feest vannacht.'

Soms was diezelfde natuur ook wel eens beangstigend: 'Een hevige onweersbui, vreselijk knallende donder en een vuur van licht en een gordijn van regen. Het lijkt wel of de wereld vergaat'. De volgende dag wordt bekend dat de bliksem twee keer is ingeslagen: een boom voor het kinderpaviljoen is in tweeën gespleten en in de stoelenhal bij de heren is een kuurstoel verbrand. De patiënt was toevallig net naar de onderzoekskamer. De

patiënt uit de stoel ernaast hield er een geschroeiide overjas aan over.

Kinderen

Hoewel de patiënten vijf van de zeven dagen per week bezoek mochten ontvangen (maandag en zaterdag niet), was het pertinent niet de bedoeling dat hun kinderen op bezoek kwamen. Dit werd te opwindend geacht voor de patiënten. Dat het ontbreken van contact met de kinderen een frustratie werd, werd in die tijd niet onderkend. Kinderen mochten tweemaal per jaar op bezoek komen; alleen met een feestdag van moeder of kind werd een uitzondering gemaakt. 'Ik vraag aan iedere moeder, die ik spreek, of ze hun kinderen gezien hebben, maar ze antwoordden haast allemaal nee. Als de dokter er zo op tegen is, moet ik het in godsnaam maar overgeven, hoewel dat wel moeilijk is. Nu ik dit zo opschrijf, huil ik alweer. Die ene dame die ik in de wachtkamer ontmoette, kon er ook zo slecht tegen, we zaten samen een potje te huilen.'

5 Juni: 'Dokter zou het mogelijk zijn om met pinksteren mijn kinderen te zien (13 en 14 juni). "Hoe oud zijn ze vroeg hij", "vijf jaar en vier maanden" zei ik. "Zou u het wel doen met de pinksteren, het is dan zo vreselijk druk". Ik dacht al dat het mocht en zei: "Dokter dan op een doordeweekse dag!" "Goed" zegt hij, "laten we dat over vier weken dan samen bepraten; in de regel komen kinderen pas na drie maanden op bezoek. U bent hier vier weken en dan vier weken erbij is nog maar twee maanden". Ik zeurde maar niet verder, maar ging erg teleurgesteld heen.'

'Naast mij ligt een vrouwtje uit Rotterdam, 24 jaar, kindje van twee jaar. Ze is hier twee maanden en ze huilt veel omdat ze haar kindje heel niet mag zien.'

Uiteraard waren onder de opgenomen vrouwen ook patiënten die in verwachting waren. 'Zwangere patiënten gaan voor de bevalling naar Utrecht en komen daarna weer naar Berg en Bosch terug. Is de sputumkweek negatief, dan mogen ze met een gaasje voor de mond de baby zelf voeden. Is de kweek echter positief, dan wordt de baby direct weggehaald. Het krijgt een injectie zodat het een half jaar immuun blijft, maar het komt niet meer bij de moeder.'

Vooruitgang in de genezing

De vooruitgang in het genezingsproces werd afgemeten aan de soort bedrust die een patiënt voorgeschreven kreeg. De meesten werden opgenomen met eerste bedrust; dit is volledige bedrust. Judith werd op 19 mei opgenomen met anderhalve bedrust, dit betekende dat zij tweemaal vijf minuten per dag uit bed mocht. Op 4 juni

promoveerde zij naar tweede bedrust: 's morgens en 's avonds een kwartier op. Zelf haar bed afhaken en zich wassen aan de wastafel; iedere week een keer een bad nemen. Ook moest zij zelf naar de onderzoekskamer gaan om zich een keer per week te laten wegen. Op 8 juli derde bedrust: ze werd niet meer door de zuster geholpen, en moest zelf het bed opschudden. Wanneer er wat te doen was, een feestje of zo, mocht ze naar de conversatiezaal. Verder moest ze wel kuren en eten in bed. Vanaf 31 juli kreeg zij (kuren op) 'de stoel', en na 12 augustus eten in de eetzaal. Twee weken voor zij naar huis mocht, kreeg zij 'werken'. Dit fungeerde als een soort arbeidstherapie. Ze verrichtte huishoudelijke taken, alleen of samen met de zuster.

Wanneer een patiënt promotie kreeg, zongen haar medepatiënten het volgende lied:

*Onze Hal die heeft vandaag weer feest
Er heeft er een wat blij
Het is een spannende dag geweest
Maar nu zijn we eens zo blij
En de gelukkige zit daar
Zij kijkt zo blij in 't rond
Een briefje voor haar thuis ligt klaar
Zij is al haast gezond.*

Refrein:

*Proficiat, daar zit de feestelinge
O, jongens wat een reuze fijne dag
De moed zit er weer eens in voor even
De hele dag klinkt er een blijde lach.*

*Wij hopen dat u heel erg gauw
Gezond naar huis mag gaan
En dat u trots gelijk een pauw
Weer voor de deur mag staan
Maar meislief neem deze raad
Kuur altijd even best
Dan doe je weer een goede daad
En volgt vanzelf de rest*

Refrein

Verdriet

Niet iedereen was zo gelukkig als Judith, er waren er velen voor wie het promotielied zelden tot nooit gezongen werd. Een van hen was Wiesje.

'28 Mei, Wiesje (25 jaar) is eerst in een sanatorium in Gennep opgenomen geweest. Ze heeft er 16 maanden gelegen en er is niets aan haar gedaan. Hier is ze geopereerd en ze ging goed vooruit, tot ze hoge koorts kreeg en er bloederige pus in haar zij ontstond. De pus werd afgenomen en onderzocht en 's middags vertelde de dokter haar dat haar long vergroeid is. "Nu ben ik

al twee jaar ziek", hilde ze "en nu moet ik weer van voor af aan beginnen, wanneer kom ik weer eens thuis".

'31 Mei, Wiesje hilde ook al, haar ene long is stilgelegd, maar nu heeft ze pleuris erbij gekregen; vreselijke verettering en vergroeiing en nu kan die long niet genezen. Ze zegt "ik heb het kruis al van mijn rozenkrans afgebeden en nog lig ik hier". Jammer hoor van zo'n jonge meid.'

Medicatie

De eerste paar weken moest Judith levertraan inhaleren, vanaf 6 juni gorgelen met Emser zout. Op 3 augustus kreeg zij voor de eerste keer goudinjecties, dat zou het genezingsproces bespoedigen, omdat goud een remmende invloed zou hebben op de groei van de tuberkelbacterie. In totaal kreeg zij 14 goudinjecties. Verder moesten de patiënten eten en liefst zo veel mogelijk. Aankomen was gelijk aan aansterken. Bij opname woog Judith 130 pond; bij ontslag 187 pond en 4 ons.

Gewichtstoename veroorzaakte kleine probleempjes: wanneer je je dan eindelijk eens mocht aankleden, paste niets meer, of... 'Ik wilde mijn goed klaarleggen voor morgen, omdat ik naar de kerk wil. Even mijn corset passen en jawel hoor, zeker 20 cm te nauw. Na wat gepruts met de veters paste het weer.'

Oorlog

Over de ziekenhuisradio werd geen nieuws van de oorlog gegeven. Dit betekende natuurlijk niet dat de oorlog aan de patiënten voorbij ging, want... 'Slecht geslapen; er is vreselijk geschoten en ik was erg angstig. Deuren, ramen, alles rinkelde, ik lag te schudden in mijn bed.'

'23 Juni, het was heel rumoerig in de lucht vannacht; er gingen heel veel vliegtuigen over en er werd vreselijk geschoten. Met zo'n herrie lig je naar hoor, zo buiten.'

'25 Juli, ik heb een akelige nacht gehad. Steeds ronkten vliegtuigen over, Engelse en Duitse, ik lag te schudden in bed. Het was net weer een beetje rustig toen mijn buurvrouw een bloedspuwing kreeg. Ik sprong uit bed, schoof een kussen onder haar hoofd zodat ze wat rechterop zat en vloog naar de hal om de zuster te bellen. Het was stikdonker en het gebrom van die vliegtuigen werkte danig op mijn zenuwen. De zuster kwam meteen en lichtte bij met de blauwe lantaarn.'

De oorlog had ook gevolgen voor de traditionele jaarlijkse processie.

'20 Juni, de rector zegt net dat de processie van 24 juni niet door mag gaan. Alleen paters, zusters en patiënten zouden de processie gevormd hebben; wat kan daar nu voor politieke catastrofe uit voortkomen. We waren wel een beetje in opstand.'

'8 September, Zuster Gondova kwam de eetzaal binnen en zei: "Italië heeft gecapituleerd!" Iedereen sloeg met vuisten op tafel en klepperde met de deksels van de koffiepotten. Het was een hels lawaai. Ik ging het snel op de hallen vertellen: ze dansten in de bedden.'

Hoewel het sanatorium kennelijk voldoende aan voedselrantsoen ontving om alle patiënten te eten te geven, was er uiteraard wel schaarste aan andere artikelen, bijvoorbeeld wc-papier: er werden 15 velletjes per patiënt per week uitgereikt.

Het Berg en Bosch-alfabet

Dit alfabet stond achter in het dagboek; het toont in 26 regels het leven in Berg en Bosch in al zijn facetten.

A is de Auto, die brengt ons hier binnen
 B is de Bedrust, waarmee we moeten beginnen
 C is de Controle, die gaat over de lectuur
 D is de Dokter, die schat je kuur
 E is de Eetlust, die menigeen mist
 F is de Foto, die alles beslist
 G is het Gewicht, dat ieder moet bereiken
 H is het Hoofd, dat in de kussens moet prijken
 I is de Instorting, die wij moeten vermijden
 J is de Jeugd, die hier ligt te lijden
 K is de Kou, die wij moeten verduren
 L zijn de Longen, waarvoor wij moeten kuren
 M is de Moed, die we niet moeten verliezen
 N zijn de Nieuwen, die liggen te kniezen
 O is de Orde, die hier moet zijn
 P zijn de Prikken, die doen weleens pijn
 Q is de Qualiteit van het bloed
 R is de Rectaal, die laag wezen moet
 S is de Stoel, die een ieder begeert
 T is de Tandarts, die hier kiezen plombeert
 U is het Uur, waarop men moet zwijgen
 V is de Verveling, die we moeten verdrijven
 W is het Werk, dat doen we met ijver
 X is de DATUM, een onbekend cijfer
 Y is de Yver, door ons niet te vertolken
 Z is de Zon, die schijnt achter de wolken

Operaties

Wanneer bedrust goede voeding en liefderijke verzorging niet de zo vurig gewenste genezing brachten, werden ingrepen verricht om de door de t.b.c. ontstane holten in de long te laten verdwijnen. Door middel van een operatie liet men de long of een deel ervan samenvallen. De behandelingen waren vaak ingrijpend en er ontstonden regelmatig complicaties.

Pneumotorax: het stilleggen van de long, doordat lucht werd gelaten tussen de longvliezen.

Frenekes: er wordt een sneetje gemaakt in de hals, vervolgens wordt een spier opgetrokken (de middenrifzenuw, de nervus Phrenicus, werd in de hals vernietigd. Dit veroorzaakte een verlamming van een middenrifshelft).

Koustiek: bij het schouderblad wordt een sneetje gemaakt en daar worden een of meer spieren doorgebrand (het is onbekend welk doel hiermee werd gediend).

Extrapleuraal: wanneer de longvliezen waren verkleefd, werd een stuk rib verwijderd. Vervolgens werden, daar waar zich een 'gaatje' in de long bevond, de vliezen van de borstholte wand losgehaald en viel dat deel van de long met de vliezen samen.

Plastiek: hele ribben werden verwijderd. Deze werden gewoon van de ruggegraat of van het borstbeen afgezaagd (wanneer de long zo aangetast was dat pneumotorax nodig geacht werd, maar door vergroeiingen niet mogelijk was)

'Op de hal ligt een dame van 52 jaar. Bij haar zijn in de rug links zeven ribben, rechts acht ribben en van voren vijf ribben weggehaald. Daar waren drie operaties voor nodig. Ze is helemaal scheef en ze ziet er slap en in elkaar gevallen uit. Ze is nu heel goed, heeft derde bedrust (al zeven jaar hier), maar ze moet altijd oppassen dat ze nooit in gedrang komt, want alles is week, er is geen bescherming meer.'

'Vandaag (20 okt.) is de 10.000-ste patiënt binnengekomen; een getrouwde vrouw uit Volendam, moeder van zeven kinderen. De (woens)dag werd tot zondag verklaard; wij kregen koffie met koek en het personeel een vrije dag. Uiteindelijk waren wij daarvan de dupe, want 's avonds kreeg ik vier sneden droog brood met één plakje worst, geen pap, geen melk, alleen koude koffie.'

Hoewel Berg en Bosch een sanatorium was van de katholieke arbeidersbeweging, lagen er ook wel protestantse patiënten. Soms ging een van hen over tot het katholieke geloof. Zo ook deze jonge vrouw (19 jaar); de foto (blz. 16) is genomen na het Heilig Doopsel. De cadeaux op het tafeltje: een crucifix, een Christusbeeld en twee Mariabeeldjes, kreeg zij van zusters en patiënten. Zo'n aannamedag was echt een feestdag op Berg en Bosch. Voor deze vrouw was door de patiënten het volgende lied ingestudeerd:

*Komt zingen wij te samen
 Een lied op deez' blijde dag
 Waarop een van de onzen
 Haar feestdag vieren mag
 Komt laat ons jub'len, juichen
 Op dit zo heerlijk feest
 Den Hemelvader danken
 Ja, Hem wel 't allermeest.*

Annie Ebbe, na het Heilig Doopsel.

*Onz' Annie werd door 't Doopsel
Dat schone Sacrament
Tot kind der Kerk verkoren
Als erfgenaam erkend
Van wat ons aller Vader
Voor haar heeft weggelegd
Hierboven in den hemel
Hij haar heeft toegezegd.*

*Heel stil, heel diep verborgen
Is 't nu in je ziel geprent
Dat je thans door 't Heilig Doopsel
Een kind van de Kerk nu bent
De Kerk, Zij is je moeder
En jij, je bent Haar kind
Zij zal goed voor je zorgen
Omdat je haar bemint.*

Voor u gelezen

Dr. M. van de Vrugt

A.P. de Goede en M.H. van Dort, *Postkantoor in een Biltse Herbergh. De geschiedenis van de postcrijnen in De Bilt en Bithoven* (Het Postmerk III, uitgave ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de postzegelvereniging, 'Het Postmerk' te De Bilt, De Bilt 1993). 215 blz. f 27,50. ISBN 90-9006492-3.

Ter gelegenheid van haar 25-jarig jubileum heeft de postzegelvereniging 'Het Postmerk' gevestigd te De Bilt het plan opgevat een boek uit te geven. Het nu te

*Leef blij dus en gelukkig
Op deze schone dag
Dat hij steeds onuitwisbaar
In herinnering leven mag
Waarop de goede Jezus
Daalde in je harte neer
Wij bidden met je mede
Heb dank, o, lieve Heer.*

*Maria, goede Moeder
En gans het hemelheir
Blik uit de hoge hemel
Op onze Annie neer
Geef haar een stroom genade
Om sterk en trouw te zijn
Dan komt z' eens in de hemel
Op 't eeuwig blij festijn.*

Nawoord

Mede namens de Historische Kring d'Oude School wil ik mevrouw J. Luikinga-van der Pijl bedanken voor het terbeschikking stellen van het dagboek van haar moeder. Het lezen van de dichtbeschreven bladzijden was een reis door een nabije en toch onbekende tijd, het was een inspirerende ervaring. Tevens wil ik dr. P. Bangma bedanken voor zijn adviezen over medische zaken.

Foto's: Uit het dagboek van mevr. van der Pijl.